

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S.D.P.B.

Coll. No. 818

(1) Āśauca-niṣṭhaya

Title (2) Mūlādhyāya vivaraṇa

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 818 Subject : Dharmasastro

Title : (1) Asaucanirṇaya
(2) Mūlādhyaṃya vivaraṇa

Author : (1) Bhaṭṭoji Dīkṣit
(2) Gopālaṅki Scribe : —

Date of the work : — Date of the Ms. : 10.5.2004

Place of the work : — Place of the Ms. : —

Size : 7.7" by 4.4" Extent : 11 fol.

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : —

श्रीगणेशायनमः॥ अधस्त्याध्यायपरिशिष्टं॥ द्वात्रिंशत्पणिकागावश्चतुष्काष्ठापिणोवरु
हृषेष्टकाष्ठापिणकाश्चष्टावनुदुहस्मृताः॥ १॥ दशकाष्ठापिणाधेनावश्चेपंचदशैवत्र॥ हि
रण्येकाष्ठापिणकाः पणानवतयाधिकाः॥ २॥ वस्त्रेकाष्ठापिणकागोष्ठोपणाद्वादशाविको
रुषत्यामथपंचाशन्मूल्येकाष्ठापिणाः स्मृताः॥ ३॥ निष्केपंचाशदेवस्याज्जपंचशतानि
त्र॥ पंचकाष्ठापिणाः प्रोक्ताहोलायां षड्रयेतथा॥ ४॥ ग्रहेष्टोकाष्ठापिणः स्ताम्रकर्षपणः
स्मृतः॥ ताम्रकर्षपिचपण इति मूल्यप्रकल्पना॥ ५॥ अधिकं कल्पयेन्मूल्यं नो न वित्तानु
सारितः॥ वित्तसंनवेष्पतोन्मूल्यं न संकोचोपि न वोदादक्षिणाविषये आवश्यकदाने मु
स्यासंनवेग्राह्यं॥ अधमोद्यपक्षः सतिवित्तेनाश्रयणीयः॥ ६॥ इति मूल्यध्यायपरि
शिष्टं॥

पणश्चतस्रश्चि। विंशतिकपर्दिकाणिः काकिणी। चतुष्काकाकिणी। निःपण इत्यर्थः। अशी
 तिकपर्दिकश्चि। मदनरत्रेच। षोडशपणः। पणो नवेत्काकिणी चतु
 ष्केण। पंचाहतेश्चतुर्निः। वैराटकैः काकिणीचैकेति। एवमशीतिवराटकपरिमितः प्र
 पमः पणश्चि॥ ॥ अथताम्रमानेनाक्तमत्रैव। यथाताम्रकर्षे पणस्मृतश्चि॥ मनु
 नापि। याज्ञवल्क्योपि। कार्षिकः ताम्रकः पणश्चि। कर्षपरिमितं ताम्रं पण इत्यर्थः। वृ
 हस्पतिस्तु किंचिद्विशेषमाह। ताम्रकर्षाकृतामुजाविज्ञेयास्ताम्रिकः पणश्चि। तत्रक
 र्षपरिमाणमाह। मनुः। जानांतरगते जानौ यत्सूक्तं दृश्यते रजः। प्रथमं तत्प्रमा
 णानां त्रसरेणुं प्रचक्षते। त्रसरेणो वा ह्येविज्ञेया निख्यातु परिमाणतः। ताराजसर्षप
 स्तिस्त्रस्ते त्रयो गौरसर्षपः। सर्षपाः षड्वीमध्यस्त्रियवस्त्वेककृत्स्नः। पंचत्सल
 कोमाषस्ते सुवर्णस्तु षोडश। पलं सुवर्णं श्वत्वारः। पलानि धरणां दशोति॥ अस्यार्थः
 गवाक्षादिविवरप्रविष्टसूर्यतेजो तद्दृश्यमानं रजस्तत्त्रसरेणुरित्युच्यते। ते स्त्रिनि

निख्या॥ लिङ्गात्रयं राजसर्षपो नाम राजिका। तत्रायं गौरसर्षपः। तत्पट्टं मध्यो यवः।
 यवत्रयं तत्सलः। तत्पंचकेन माषः। षोडशमाषैः सुवर्णः। चतुःसुवर्णैः पलं। दशप
 लैर्धरिणं। एवं प्रमाणं सिद्धस्य सुवर्णस्य द्वितीयसंज्ञा कर्षश्चि। पलं कर्षचतुष्टय
 मिति निघंटुक्तेः। दशाङ्गुलं प्रवदंति माषं माषैस्तथा षोडशानि श्वकर्षे कर्षे च
 त्रिंश्वपलं तुलाज्ञा कर्षे सुवर्णस्य सुवर्णसंज्ञा मिति लीलावत्पुक्तेश्च। एवं
 कर्षसुवर्णयोगुजा कृत्स्नलयोश्चात्तेदः। यद्यपि लीलावत्पुक्तेः। तत्रापि वाक्यं
 पितात्रगुं जेत्यत्र यवद्वयेनोक्ता चतुर्मध्ययवत्रयेणाक्तत्वाच्च गुरुयवद्वयं बोध्य
 मित्यदोषः। तेनैककर्षपरिमितं ताम्रं पणो नवतीत्यर्थो द्वितीयः॥ तथात्रैवायं
 राटकताम्रकर्षापिणा बुक्कारोप्येविंशतिमाषप्रमितसुवर्णे विंशतिराजतमा
 षप्रमितरजते च कार्षापिणवत्प्रमाणत्वात् षोडशो वर्णाः संखिते हेमाद्रौ कार्षा
 पणप्रहत्योक्तत्वादर्थात् कार्षापिणस्य षोडशोऽंशः पणो नवतीति ज्ञायते। तेनरो

त्वस्य किंचिन्मूनसर्पपत्रयाधिकैकगुणात्मकत्वेन वक्ष्यमाणस्य षोडशोऽंशः स पा
 दैकमाषात्मको रौप्यः पणस्तृतीयः तया विंशतिमाषप्रमितसुवर्णस्य सुवर्ण
 कार्षापणत्वेन वक्ष्यमाणस्य षोडशोऽंशः स पादैकमाषात्मकः सुवर्णः पणश्चतु
 र्धः। तृतीयारत्नस्य राजतविंशतिमाषप्रमितत्वेन वक्ष्यमाणस्य षोडशोऽंशः स पा
 दमारजतमाषात्मको राजतः पणः पंचमः॥ राजतमाषस्वरूपमुक्तं दोषमादौ।
 वेत्तल्ले समधृते विज्ञेयो रूपमाषक इति। एवं वराटकमानेनैकस्या गोमूल्यं
 षष्ट्यधिकपंचविंशतिशतवराटकानां नवति। ताम्रमानेनैकस्या गोमूल्यं म
 धुमुद्रां किं तच्छुभकस्य चतुश्चत्वारिंशदधिकशतगुणात्मकत्वात् ताम्रपणस्य
 चाशीतिगुणात्मकत्वात् किंचिन्मूनाष्टादशच्छुभकानवति। रौप्यमानेन नव
 कस्या गोमूल्यं किंचिन्मूनैकयाधिकगुणादयपरिमितं सुवर्णं नवति। सुव
 र्णमानेन त्वेकस्या गोमूल्यं चत्वारिंशन्माषकप्रमितसुवर्णं नवति। रजतमाने

२

सा

नव एकस्या गोमूल्यं राजतचत्वारिंशन्माषद्यवमितरजतं नवति। एवं पंचपञ्चाशत्
 अन्येपि स्मृत्यंतरां पञ्चाः विनवात्रैरायकर्मपेक्षया वाग्राह्याः॥ यथा ब्रह्मपुरा
 णे। गवामन्नावे निष्कं स्यात्तदर्थं पाद एव वेत्यादयः। अत्र निष्कपरिमाणं च रूप्यप
 रिमाणपरिमाणायामाह वल्केनोक्तं निष्कं सुवर्णं चत्वारिंशति। चतुः सुवर्णसि
 तोलितरूप्यं निष्क इत्यर्थः। यथा वराटकमानेन पणो सिद्धे। ते षोडशद्वयं हावगम्यो
 द्वयमेतत् षोडशानि च निष्क इति लीलावत्पुक्तिर एकस्या गोमूल्यं मुक्तमेशीति
 युक्तशतचतुष्टययुक्तविंशतिसहस्री वराटकानवति। मध्यमे चत्वारिंशत्तुक्तश
 तदयाधिकदशसहस्री वराटकानवति। अधमे च विंशतियुक्तशताधिकपंचसह
 स्री वराटकानवति। ॥ अथ वरमूल्यमाह। चतुः कार्षापणो वर इति। च
 त्वारः कार्षापणमूल्यं यस्येति। तत्र कार्षापणमानमपि पंचधोक्तं। वराटकमान
 ताम्रमानरौप्यमानसुवर्णमानरजतमानजेदात्। तत्र वराटकमानेन तावदेमा

जौमदनरत्नेच। पणैर्निबद्धः सर्वस्याषोडशैवपणाः संतित्युक्तेः षोडशपणानाम
 रा रीत्यधिकद्वादशसंतीववराटकानां १२०० कार्षापणो नवतीत्ययं प्रथमः। ताम्रमा
 नेन तु षोडशपणानां किंचिन्मूलं नवमसुमुद्रांकि। तद्वृका नां कार्षापणो यं द्विती
 यः। रौप्यमानेन तु कार्षापणो दक्षिणस्योदिशि रौप्ये प्रवर्तते। इति हेमाद्रौ नारदो
 क्ते रौप्यप्रमाणे सुवर्णे कार्षापणो यं तृतीयः। रौप्यलक्षणं हेमाद्रौ। सुवर्णस्य सप्त
 तितमो नागो रौप्ये कदरपते इत्युक्तेः किंचिन्मूलं सप्तपत्रयाधिकैकगुणमात्रं सुव
 र्णं रौप्यकस्तत्रापि कार्षापणशब्देन वतीत्यर्थः। सुवर्णमानेन माषो विंशति नागश्च
 त्रैयः। कार्षापणस्य त्विति हेमाद्रौ कात्यायनोक्ते विंशति माषप्रमिते सुवर्णे कार्षा
 पणो यंचतुर्थः। अत्राविशेषकृते विंशतिरूप्यमाषप्रमितरूप्येपि कार्षापणो न
 वति। अयं पंचमः। अत्र द्वादशपणानां कार्षापणानामनेदः। अत्र वराटकमानेन
 वरमूल्यं। किं विंशतियुक्तशतैकाधिकपंचसहस्री ५१२० वराटकानवन्ति। ताम्र

३

मानेन तु किंचिन्मूलं षड्विंशद्वृकानवन्ति। रौप्यमानेन तु किंचिन्मूलं नवद्वयाधि
 कचतुर्गुणमात्रं सुवर्णे नवति। सुवर्णमानेन तु पंचसुवर्णे नवति। रजतमानेन
 तुराजताशीतिमाषपरिमितं रजतं नवति। एतेषामपि ह्यणो शतपेक्षया
 कर्मापेक्षया वायव्यवस्था बोध्या॥ ॥ अथ वृषमूल्यमाह। वृषे षड्कार्षापणका
 इति। वृषो नाम प्रजोत्पादनसमर्थोऽष्टधुरातस्य षड्कार्षापणकामूल्यं नव
 ति। तत्र वराटकमानेन वृषमूल्यमशीतियुक्तषट्शतधिकसप्तसहस्री वरा
 टकानवन्ति। ताम्रमानेन तु किंचिन्मूलं चतुःपंचाशद्वृकानवन्ति। रौप्यमाने
 न तु किंचिन्मूलं सप्तगुणप्रमाणं सुवर्णे नवति। सुवर्णमानेन तु सप्तपंचसु
 वर्णे नवति। रजतप्रमाणे तु विंशति रजतमाषाधिकशतं माषारूप्यं नवती
 त्यने॥ ॥ अथानुदुमूल्यमाह। अष्टावनुदुहि स्मृता इति। कार्षापणका
 इत्यनुवर्तते। ते चानुदुहोष्टोमूल्यं नवति। अनुदुहं नाम प्रजोत्पादने धूर्वह

नेत्रसमर्थः। अत्र सर्वेषां पञ्चाणां वरापेक्षया क्रमतो देवगुण्ये बोध्यं॥ ॥ अथ पेक्षुमू-
 ल्यमाह। दशकाष्ठापि णो धेनोरिति। धेनुर्नाम वसप्रचुरदुग्धयुता गोः तस्या दशका-
 ष्ठापिणामूल्यं। अत्र वराटकमानेनाष्टरात्यधिकदादशसहस्री वराटकानवन्ति। ता-
 म्रमानेन किंचिन्मूलनवति ढबूकानवति। रौप्यमानेन यवद्वयाधिकमाषकद्वयं सु-
 वर्णधेनो मूल्यं। सुवर्णमानेन सार्धदादशसुवर्णानवन्ति। रूप्यमानेन नवराजशतव-
 यमाषकानवन्ति॥ ॥ अथाश्वमूल्यमाह। अश्वे पंचदशैवत्विति। धेनूपेक्षया क्र-
 मेण बोध्यं॥ ॥ अथ हिरण्यमूल्यमाह। हिरण्येकाष्ठापिणकः पणानवतथाधिका-
 इति। नवपणाधिकैककाष्ठापिण इत्यर्थः। अत्र वराटकमानेनैकस्य हिरण्यस्य सह-
 स्रवय २००० वराटकानवन्ति। ताम्रमानेनाष्टगुंजान्मूलनवदश ढबूकानवन्ति। रौप्य-
 कमानेन किंचिन्मूलनसार्धयवपंचकप्रमाणं सुवर्णानवन्ति। सुवर्णमानेन सपादैकत्रिं-
 शन्माषानवन्ति। रजतमानेन सपादैकत्रिंशद्वाजतमाषानवन्ति॥ ॥ अथ वस्त्रमू-

ल्यमाह। वस्त्रेकाष्ठापिण इति। एकः काष्ठापिणो वस्त्रमूल्यं नवन्ति। अत्र वराटकमानेना-
 शीत्यधिकदादशशति १२०० वराटकानवन्ति। ताम्रमानेन किंचिन्मूलननव ढबूकान-
 वन्ति। रौप्यमानेन किंचिन्मूलनसर्षपत्रयाधिकगुंजामात्रं सुवर्णानवन्ति। सुवर्णमान-
 विंशतिमाषप्रमितसुवर्णानवन्ति। रजतमानेन विंशतिराजतमाषप्रमितं रजतेन-
 वन्ति॥ ॥ अथ छागमूल्यमाह। छागेष्टापणा इति। छागेष्टोपणानवन्ति। अत्र क्र-
 मेण गोरपेक्षया पादमात्रं नवन्ति॥ ॥ अथाविमूल्यमाह। दाशुशाविक इति। अ-
 किंविके मेष्टे दाशायणामूल्यं नवन्ति। अत्राज्यापापेक्षया क्रमेण सार्धमधिकं
 बोध्यं॥ ॥ अथ वृषलीमूल्यमाह। वृषल्यामयपंचाशन्मूल्यं काष्ठापिणाः स्मृ-
 ता इति। वृषली दासी तस्यां पंचाशत्काष्ठापिणामूल्यं नवन्ति। अत्र धेनूपेक्ष-
 या क्रमेण पंचगुणं बोध्यं॥ ॥ अथ निष्कमूल्यमाह। निष्के पंचाशदेव स्याद-
 ति। निष्को नृपणविशेषः। तत्र पंचाशत्काष्ठापिणामूल्यं नवन्ति। अत्र दासीमूल्य-

उबोधोऽथ गजमूल्यमाह। गजेपंचाशतानि लिता। गजेहस्तिनिपंचशतानि श
 तपंचकं मूल्येन वति। अत्र कपर्दिकामानेन चत्वारिंशसहस्रत्रयधिकं लक्षपदं
 वराटकानवति। गजमूल्ये। ताम्रमानेन स्तूलदशापंचशत्पधिकसहस्रचतु
 ष्यद्व्युकाधप०० नवति। रोप्यमानस्तूलदशाशीत्यधिकपंचशतगुणानितसुर्व
 लीगजमूल्येन वति। सुवर्णमानेनायुतं माषागजमूल्येन वति। एवं रजतमा
 नेन राजताः॥ अथ दोलामानमाह॥ पंचकार्षापणाः प्रोक्तो दोलायामिति दो
 लानरवाद्येणानेतत्र पंचकार्षापणामूल्येन वति। अत्र धेनुपेक्षया र्धकमेणवो
 धो॥ अथ रथमूल्यमाह। षड्रथेतयेति। रथेषट्कार्षापणामूल्येन वति। अ
 त्र वृषवबोधोऽथ गृहमूल्यमाह। गृहेष्टौ कार्षापणाकाशति। गृहेष्टौ कार्षा
 पणामूल्येन वति। अत्र दुहकमेणवो धो॥ अथ पणहणमाह। ताम्रकर्षे
 पणस्मृतस्ताम्रकर्षेपणस्मृतइति। कर्षमात्रे। ताम्रे पणो बोधइत्यर्थः॥ अ
 न्यासोऽथ स मासि सूचकः॥ इति त्वकात्यायने छते मूल्याध्याये गोपालजी छतं वि
 वरणं समाप्तं॥ ॥

गोनेदः पशौ हि। वालगर्निणीत्यमरः। वालैव यागर्निणी सा पशौ हीत्युच्यते। वसत
 री। वसनावाडुत्री। एविस्सतर्यः॥ वरसोऽहोऽर्षनिन्यश्चतनुत्वे इति प्रथमगर्नि। अ
 स्मिन्नेतदुक्तं न वति। धेनुः सवसा॥ अवसागौः। वशा। बंध्या। उक्षा। सेचनसमर्थो
 गौः। पुरुषः। स्मृतावपुक्तः। निष्काः पंचप्रदातव्याः धेनोः पंचद्वाराणिकान्तया। धेनोरजावेदातव्यं उ
 ल्ये मूल्येन संशयः। सुवर्णवायदातव्यं निष्कं वायप्रकल्पयेत्। निष्कं निष्कार्धपादे वातद्विंशमयापि
 वा। त्रिकार्षापणान्यथा वा शक्तिर्यो मूल्यकल्पवानिष्को रोप्यनिष्कः। दीनारोप्यकैरशविंशत्या
 परिकीर्तितः। सुवर्णसंज्ञातं तमोनागो रोप्यकइष्यते। सप्तजनः। पंचते माषस्ते सुवर्णसुषो
 उशः पणः कार्षापणः। षोडशपणैः कार्षापणः। षोडशमाषः कर्षः। सुवर्णः ससुवर्णः।
 षोडशपणः पणो नवेत्काकिनी चक्रेण। पंचाहितैश्चतुर्निवराटकैः काकिनी चैका इति।
 पंचगुणानवेन्माषस्तेः सुवर्णस्ति षोडशैः। षोडशमाषः कर्षः। वराटकानां दशकद्वयं यस्मा
 काकिणीताश्च पणश्चतस्रः। ते षोडशद्वयं दशगम्योऽन्मेस्तथा षोडशानिश्च निष्कः। सुवर्णे
 पलमाश्रित्य सुवर्णार्धमयापि वा। तद्वर्षवायदातव्यं पंचकार्षापणानि च इत्युक्तं। कार्षापणो
 द्दमः पुराण इति पयश्चिः। सुवर्णवायदातव्यं निष्कं वायप्रकल्पयेत्। दीनारक्तस्तनवेत्कर्षे
 शतैः कर्षापणैस्ततः॥ इति मूल्याध्यायविवरणं॥ ॥

श्रीगणेशायनमः॥ पाराशरः॥ आचत्र्यानिवेष्ट्रावः पातः पंचमषष्ठयोः॥ अतः ऊर्ध्वं
 प्रसूतिं स्यादिति॥ तत्र स्त्रावे॥ आद्यमासत्रये मातुः स्त्रिरात्रमाशौचं॥ उपरि-आषष्ठ
 माससमसंख्यदिनमाशौचं॥ चतुर्थे चत्वारिपंचमे पंचाषष्ठे षट् इत्यर्थः॥ सपिंडा
 नां स्नानमात्रेण शुद्धिः स्त्रावे॥ पाते तु त्रिरात्रं॥ सप्तमासप्रवृत्तिस्तु स्वजात्युक्तदशा
 द्वादिसपिंडानां मातुः॥ माधवस्तु॥ स्त्रिकाव्यतिरिक्तानां सप्तमे सप्तमासं॥ अष्ट
 मे अष्टमासं॥ नवमप्रवृत्तिस्तु दशमासमित्याह॥ जन्माशौचं मध्ये शिशुमरणे मृ
 ताशौचं नास्त्येव॥ जनननिमित्तकमेवाशौचं॥ निष्प्राणनिर्गमने प्येवं॥ नाल्ले
 द्वात्सर्वं शिशुमरणे सपिंडानां दिनत्रयमेव सूतकं॥ नाल्लेदनांतरं मरणे तु
 संसृष्टे दशाह उपरि नामकरणात्सर्वं शिशुमरणे निखननमेव नाग्युह
 कदातं॥ ज्ञातीनां सचैलस्नानात्सद्यः शुद्धिः॥ नामकरणानंतरं दंतजननात्प्रा
 क्मरणे तु द्वादहखननयोर्विकल्पः॥ तत्र दहने ज्ञातीनां काहं॥ अनुगमनं तु रु
 मे

१८ त्रिवर्षाहर्द्धं यावदुपयनयनं च तच्चौलस्या च तच्चौलस्य वामरणेऽनुगमनं हनं त्रिरा
 तात्ततं॥ खननपक्षे तु सद्यः शुद्धिः॥ दंतजनाहर्द्धं मपि त्रिवर्षपर्यंतं मत्ततचूडस्य
 १९ खननवैहनयोर्विकल्पः॥ खनने एकाहमाशौचं॥ दहने त्रिरात्रं॥ अतः ऊर्ध्वं त्रिवर्षा
 तंदहने च तात्ततं॥ पश्चान्नित्यं॥ कृतचूडस्य तत्रिवर्षात्सर्वमपि रस्त्री दहनं च स्त्री
 मुदकदानं त्रिरात्राशौचं च नियतमेव॥ मातापित्रोस्तु अनुपनीतशिशुमरणे
 दहनखननयोरविशेषेण त्रिरात्रं॥ स्रपत्यमरणे तु विशेषः॥ त्रिपुरुषपर्यंतं ज्ञा
 तीनां आचौलासद्यः शुद्धिः॥ ततो वाग्दनादवाक् एकाहमाशौचं॥ ततो विवाहाह
 वकिपतिपक्षे पितृपक्षे च अहं॥ पित्रोस्तु अजातदंतासुकन्यासु एकाहः॥ तत
 स्त्र्यहं॥ संस्कृतास्त्वपि पितृगेहे मृतासु पित्रोस्त्यहमिति माधवः॥ अन्ये तु गृहो
 तरमरणे पित्र्यहमाहुः॥ पितृव्यादीनां तु एकाहमेव॥ पित्रोर्गेहे कन्यायाः प्रसवे प
 त्रोरेकाहः॥ माधवस्तु पित्रोर्गेहे कन्यायाः प्रसवमरणयोः पित्रोस्त्रिरात्रमेव॥ पितृ
 व्यादीनां त्वेकमात्रमित्याह॥ सपिंडजनने उपनीतसपिंडमरणे च ब्राह्मणस्य दशा

त्रिवर्षात्तत्रैव

हं। त्रियस्य द्वादश। वैश्यस्य पंचदश। शूद्रस्य मासं। सत् शूद्रस्य पक्षं। कुरुस्थमारु
 सप्तपुरुषाः सपिण्डाः ततः सप्तसमानोदकाः। तत् उत्तरगोत्रजा एव। तत्र समानोदके
 उत्पन्ने मृते च त्रिरात्रं गोत्रजे तु स्नानाच्छुद्धिः। तत्र सूत्या शौचं दशाहं परिजन
 न ज्ञानेनास्येव। तत्रापि पुत्रः स्नानमेवा। मृता शौचं तु दशाहो परिमासत्रयात् पूर्वम
 रणाज्ञाने त्रिरात्रं। ततः आप्यं पक्षिणी। ततः आनवममहः। ततः स्नानोदकदानान्या
 शुद्धिः। आवर्षवर्षा द्विषु आश्वमात्रं। इदं च सर्वं विज्ञाने चराचरु रोधे नोक्तं॥
 माधवमते तु॥ त्रिपक्षादुर्वाक्यं हं। ततः आप्यमासं पक्षिणी। ततः आवर्षमेकाह
 तद्द्विस्तानोदकदाने इति बोध्यं। एतच्च त्रिरात्रादिकं समानोदके मेश एव। देशां
 तरे तु स्नानमेवेति विज्ञाने चरादयः। माधवस्तु वैदेशांतरेपि सपिण्डमरणे च हं। सद्य
 नोः शौचं तु समादकं विषयमित्याह। दशाहं चावैच्छित्योयः स्वाशौचकालस्तन्मध्ये दि
 तीयादौ दिवसे जनेन मरणयोः श्रवणेन अवशिष्टैरेव दिवसेः शुद्धिः। प्रत्यहं योज

मरण

नवपंगुलपुरुषः यत्र नृतस्य वात्ता माशौचकाले मध्ये प्रापयितुं न शक्नोति त
 देशांतरे तत्राच विप्रस्य दशाहं शौचिनः विंशतियोजनैर्देशांतरे। त्रियस्य द्वाद
 शाहं शौचिनश्च तु विंशतियोजनैरित्यादि। तथा। एकाहपक्षिणी त्रिरात्राशौचे
 शुद्धिचतुः षड्योजनरूपदेशांतरिणियोज्यानि। मात्रमरणे तु विशेषः। पितरौ च
 नृतौ स्यातां हरस्त्रोपि हि पुत्रकः। श्रुत्वा तद्दिनमारुण्य दशाहं सूतकी नवेत्।
 सपत्न्यां तु त्रिदिनं। इदं च हीनवर्णाया मित्याहुः। मातापितृमरणे दशाहमित्यु
 पक्रम्य स्त्रीपुरुषयोः परस्परत्वे वं सर्वे। स वल्लोत्तमसपत्नीषु चेति स्मृत्यर्थसा
 रोक्तेः। इति सगोत्राशौचप्रकरणं। पित्रोरुपरमेव्युक्तकृत्यायां त्रिरात्रं। हत्विजि
 दो हि त्रे। सहाध्यापिनि। बंधुत्रये। शिष्ये। श्वशुरे। श्वश्रुमित्रे। नजित्यां। नागिने
 ये। मातामृग्यां। पितृष्वसुरि। मातृष्वसुरि। मातुलो मातुलान्यां च पक्षिणी। बंधु
 त्रये तु। आत्मपितृष्वसुः पुत्रा आत्ममातृष्वसुः सुताः। आत्ममातुलपुत्राश्च विज्ञे
 या आत्मबंधवाः॥१॥ पित्रुः पितृष्वसुः पुत्राः पित्रुमातृष्वसुः सुताः। पित्रुमातुलपु
 त्राश्च विज्ञेयापितृबंधवाः॥२॥ मातृपितृष्वसुः पुत्राः मातृमातृष्वसुः सुताः। मा

उमञ्जिलञ्चाश्चविज्ञेयामाचुवांधवाः॥३॥इतिपक्षिणीराष्ट्रार्थस्तु।दिवा मरलोतद
 हःअंतरारात्रिंपरेकश्च।रात्रौ मरलोतु परे करे होरात्रश्चेतिहरदत्तेनोक्तः।आण
 निवर्त्तमानाहयुक्तायांनिशिपक्षिणीत्यमरकोशव्याख्यायांहीरस्वामिनाप्युक्तं॥
 पक्षाविवपक्षौहवेत्तेरदिवसौ।तन्मध्यवर्त्तनीरात्रिःपक्षिणी॥निशादयमध्यगोहि
 वसोप्येवमिति॥यातवत्कृत्स्न।गुर्वतेवास्यन्तुचानमात्रुलश्रोत्रियेषुचेत्येकरात्र
 माह।तथा।असपिंडस्यापियजेदे मर एतज्जेहस्वामिनंस्त्रिरात्रमित्यंगिराः।एक
 रात्रमिति विष्णुः।तथाहृदस्पतिः।अहं मातामहाचार्यश्रोत्रियेषुअचिनवेत्।प्र
 चेताःमाचुषसामात्रुलयोश्चशूश्वशूरयोर्गुरौ।मृतेचत्विजियाज्येचत्रिरात्रेणशु
 ध्यतीति।वसिष्ठः।संस्तुतेपक्षिणीरात्रिदौ।हेत्रेनगुनीसुते।संस्तुतेत्रिरात्रंस्या
 दिति।विष्णुः।आचार्यतत्पत्नीतत्पुत्रोपाध्यापमात्रुधसुरश्चशूश्वशूर्यसहाध्या
 यिशिष्येष्वतीतेश्वेकरात्रेणेत्यादि।एतेषांचगुरुः।अधुकस्यानांसांनिधिसान्निधि
 गुणदगुणवैतपकृत्त्रिदेनेववस्त्वित्याहुः।एतच्चाचार्यादिमरलोत्रिरात्रादिक
 मन्यस्मिन्हाहकत्तरि।हाहकत्तुदेशाहमेव।देशाधिपतौतुदिनमृतेदिनोरात्रि

उपकर्ष

3

मरलो

मृतेउरात्रिः।मात्रुषास्त्रिसरसेबुधिसर्वसृष्टेचिदिनं।विसेरेउदिनां।अबुध्याउसर
 सेसृष्टेस्त्रानं।विरसेत्वाचमनं।अमात्रुषास्त्रिस्परउसस्त्रिहेस्त्रानं।आशौचिनोऽने
 ऽनापदिबुधिसर्वसत्तुक्तेयस्मिन्दिनेचुक्तंततरिष्टाहान्याशौचं।आशौचसम्पन्न
 त्बुधिसर्वेचुक्तेएतदेवाशौचं॥प्रायश्चित्तेपरंविशेषः।आपदिउबुधिसर्वेनो
 जनेपिदिनमाशौचं।सजातीयस्यउक्तृष्टजातीयस्यवाऽनुगमनेसचैलस्त्रानंघृ
 तप्राशनंच।ब्राह्मणस्यक्षत्रियानुगमेतहोरात्रं।क्षत्रियस्यवैश्यानुगमेनेप्येवं।
 शूद्रानुगमेनेपक्षिणी।ब्राह्मणस्यशूद्रानुगमनेत्रिरात्रं॥पाराशरः॥प्रेतीकृतं
 उयःशूद्रं ब्राह्मणोत्तानुर्बलः।अनुगजेन्नीयमानंसत्रिरात्रेणशुध्यति।त्रिरात्र
 नंतरंकर्त्तव्यतामाह॥त्रिरात्रेनुततश्चीर्णेनदीगत्वासमुद्रगां।प्राणायामंशतंगी
 तौहृद्यतेप्राणविशुध्यतीति।धर्मार्थमनाथब्राह्मणनिर्हरणेउपदेपदेअथमे
 धफलं।अवगाहनात्सद्यःशौचंच।स्नेहादिनास्नेहादिनात्रशबंनिर्हृत्यतदीय

च

मन्त्रमन्त्रतस्तदीयगृह एव वसुतो दशाहेन शुद्धिः। तद्गृहवासमात्रे। विरात्रं। यस्तु
 तदीयमन्त्रमन्त्रातिन वा तद्गृहे वसति तस्ये काहे। ब्रह्मचारिणा मातापितृव्यति
 रिक्तशब्दनिर्हरणे ब्रतलोपः। मातापितृनिर्हरणे पिआशौचिनामन्त्रं ब्रह्मचारी
 नाश्रीयात्तैः सह न संविशेच्च। सूतकेवर्त्तमाने उद्वितीयं। सूतकं यदि। सर्वेणैव
 उशुध्येत जाते जाते मृते मृतं। मृतजातयो गेनुया शुद्धिः। सानिगद्यते। मृतेन शु
 द्ध्यते जातं न मृतं जातकेन तु। अन्यत्रापि। शाबेन शुद्ध्यते स्मृतिर्नास्ति। शाब
 शोधिनी। यदा तु पूर्वशौचापेक्षया अधिककालव्यापि द्वितीयमापतति। यथा वि
 रात्रे प्रकांते दशाहं तत्र पूर्वशेषेण शुद्धिर्नास्ति। यदि तु पूर्वप्रवृत्तमाशौचमुत्त
 राशौचं कालादधीककालं स्यात्तदा सर्वेणैवोत्तरशुद्धिः। तद्यथा। गर्भपात
 निमित्तषडहाशौचमध्ये यदि दशाहाशौचमापतेत्। तदा षडहाशौचशेषेणैव
 दशाहाशौचशुद्धिः। अत्र विशेषमाह गौतमः। रात्रिविशेषे दान्यां प्रजातेति स्मृतिः।

कारणा

रिति। रात्रौ मात्र शेषे पूर्वशौचे यथाशौचांतरं तर्हि पूर्वशौचं समाप्या नंतरं दान्यां
 रात्रिन्यां शुद्धिः। तस्या एव रात्रेः पश्चिमयामेव आशौचांतरेति स्मृतिरात्रिनिः शुद्धि
 र्ननु शेषरात्रेणैति विज्ञातेश्वरः॥ माधवस्तु। नवमेदिवसे पूर्णयथाशौचांतरं
 तदा पूर्वशौचकालानंतरं दान्यां शुद्धिः। प्रजात इति उपागवादि स्यात्॥ हरदत्तस्तु।
 पूर्वस्मिन्नाशौचे रात्रिशेषे सति यदि अन्यत्र आपतेत् तदा दान्यां शुद्धिः॥ सारात्रि
 परे कथ्येत्यर्थः। प्रजातेति स्मृतिरिति। अथ दशाहादौ व्यतीते अपरे कः प्रजाते सं
 गवे यद्यन्यदापतेत्। ततस्ति स्मृतिरात्रिनिरिति। पित्राशौचमध्ये मातरि मृतायां
 वशिष्ठोचं समाप्य पक्षिणीमधिकं कुर्यात्। मात्राशौचमध्ये पितृमरणे उ पित्राशौचं
 पूर्णमस्त्येव। यदि उ पित्राशौचे रात्रिशेषे माताधियते तदा पक्षिणी बृहयोर्विकल्प
 इति केचित्। बृह एवेत्यन्ये। अथाशौचे निषेधः। न संरायं प्रपद्यंतेति शास्त्रं मुख्यं
 प्यमहा नदीतरणादौ प्रवृत्तः सन् यो धियते तस्य दशाहाशौचादि न कार्यं। संवसरा

नंतरं नारायण बलिं च तत्ता सर्वमौर्ध्वदेहिकं कार्यमेव। स पितृते सो वर्णनागं प्रत्यक्षं
 गंच दद्यादित्यधिकं। प्रमादमरणे त्वाशौचादिकमस्येव॥ तथा चांगिराः यदिक
 श्रित्यमादेन म्रियेतामुदकादिति। तस्याशौचं विधातव्यं कर्तव्यं चोदकाक्रियेति
 वैधमरणे उविशेषमाह शातातपः॥ वृद्धः शौचक्रिया लुप्तः प्रत्याहूत निष्क्रियः
 आत्मानं घातयेद्यस्तु नृगवग्न्यनशनां शुभेः। तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्विती त्वस्थिधं संच
 यः। तृतीये नृदकं कृत्वा चतुर्थे प्राद्वमाचरेत्। इतीदं चाशौचं आहिताग्नेरुपमेसं
 स्कारदिवसप्रवृत्तिकर्तव्यं। अनाहिताग्नेस्तु मरणदिवसप्रवृत्तिः। संचयनं तु प्र
 थमे। किंच तृतीये क्लींक्लादिना विहितं जयोरपि संस्कारादिवसप्रवृत्त्येव। आ
 हिताग्नौ पितरि देशांतरमृते तत्पुत्रादीनामा संस्कारोपक्रमादाशौचन्तास्ति। अ
 नाहिताग्नेस्तु विधिवद्वाहनावेतदानीमाशौच्यदणं वै कल्पिकं। तत्र गृहीतामा
 शौचानां संस्कारकाले पुनस्त्यहं॥ अगृहीताशौचानां तु पूर्णदशाद्वाद्येव। पुत्राणां

कारणा

पत्न्याश्चैवं व्यवस्था। पत्नी संस्कारे पत्युश्चैवं। स पत्न्योर्मिथश्चैवं। अगृहीताशौचानां
 सपिंडानां तु त्रिरात्रं। गृहीताशौचानां सपिंडानां तु पुनराशौचनास्येमेव। आहिता
 ग्नेस्तु प्रवृत्तिदाहे सपिंडानां दशाहमेव। इदं चाशौचं द्विविधं। अस्पृश्यत्वप्रयोज
 नं कर्मानधिकारलक्षणं च। पुत्रो जातेऽपि तुरास्नानमस्पृश्यता। मातुर्दृशाहं। स
 पिंडानां तु अस्पृश्यतानास्येव। किंच कर्मानधिमात्रं। सूतिकातु पुत्रजने सति
 विंशतिरात्रिकर्मानर्हा। कन्याजने तु मासं। पुत्रजन्मदिवसे पित्रुर्दानादौ वना
 धिकारः॥ ॥ तथा च शंखलिखितौ॥ कुमारप्रसवे नान्यामहिन्नायां दानप्रति।
 ग्रहादिष्वदोषस्तदह्नित्येके इति। जन्मदाय्यदेवतापुत्रायामपि प्रथमषष्ठदश
 मदिवसेषु वचनाधिकारः। मृताशौचे तु सर्वेषामस्पृश्यत्वमौसर्गिकं। स्वस्वराशौ
 चत्रिणागाहं उस्पृश्याः। यतीनां बलचारिणोचनाशौचं। समावर्त्तनानंतरं तु प्र
 कृतानां सपिंडानां उदकदानं तत्वात्रिरात्रमाशौचं कुर्यादेवं। पित्रादित्यः। उद

कदा नादिकं ऊर्वन् बलचारी आशौचमपि लभ्यते ॥ ॥ तदुक्तं त्रिंशत् श्लोकां ॥
 तातां वाचार्यकेऽप्योऽनलज्जलतिलहो बलचारी तदीयाशौच इति प्रकृतं प्राय
 श्चिन्तामाशौचनास्ति पूर्वप्रवृत्तचौलोपनादिसंस्कारेषु यत्तदेवताप्रतिष्ठा
 मक्ष्मादिष्वप्येवमिति ॥ ॥ इति श्रीपद्मवाक्यप्रमाणश्रीलक्ष्मीधरस्त्र
 रेः सुबुना नडोजिदीक्षितेन विरचित आशौचनिर्णयः समाप्तः ॥ ॥ ॥
 ॥ संवत् १८०५ वर्षे चैषमासे चैषपक्षे दश्यांति पौर्णमासीति बुधेन लिखितम् इदं
 पुस्तकम् ॥ श्री ॥ ॐ नमो भगवते ॥ ॥ ॥ ॥

उक्तं प्रदेशीनां विद्याप्रचयं न धर्तव्यं गुणैः स्वरितं तु कनिष्ठिकां निरुतोप

कनिष्ठिकां ॥ ॥